

La toponímia de Torís

PAULA MATEU

1. Situació geogràfica i històrica de Torís

Torís pertany a la comarca de la Ribera Alta del Xúquer i a la subcomarca de la Vall dels Alcalans, la qual arreplega els pobles de Montserrat, Montroi, Real de Montroi, Llombai, Catadau i Alfarb.

El terme limita al nord amb el municipi de Godelleta, al sud amb el de Dos Aigües, a l'est amb el de Torrent i Montserrat i a l'oest amb el d'Alboraig. Clarament, hom pot observar que el poble està quasi en la seua totalitat rodejat de poblacions castellanoparlants, localització geogràfica bastant interessant quant als trets lingüístics que pot arribar a oferir-nos.

El relleu del terme és de xicotetes elevacions que no apleguen als cent metres d'altura, de les quals formen part els monts del *Castellet*, *el Canyamar*, *el Montrató*, *la Serreta*, *la Carència* i *el Calahuet*. Aquests monticles són unes menudes ramificacions de la serra de Dos Aigües que vistes, en visió panoràmica, el seu aspecte és d'unes ondulacions dins d'un pla.

Dins del terme s'uneixen els rius Magre i Joanes o Bunyol en la partida de *La Roda*, seguint tots dos amb el nom de Magre fins a la desembocadura del riu Xúquer. Amb ell aflueixen molts barrancs que naixen dins del terme: *el barranc del Xarxanet*, *el barranc de la Rambla d'Alturi*, *el barranc de la Mistera*, i fonts, moltes de les quals han sigut medicinals, entre elles, *la font del Pavo*, *la font del Galeno* o *la font del Terror de la Mancà*.

Per la seua constitució, el municipi posseeix conreus, tant de secà com de regadiu. Dins del regadiu destaquen els camps de tarongers i l'horta, on es conrea tota classe d'hortalisses. En el secà la major part de la producció la constitueixen les vinyes, les garroferes i les oliveres.

La vila data de temps molt antics ja que se pressuposa que el seu naixement fou abans de l'era neolítica. Ara bé, hom no ha trobat proves com per a afirmar-ho amb rotunditat. Per contra, sí que se'n sap de l'assentament ibèric, concretament en les terres del mont de *la Carència*, del qual hi han hagut troballes de gran transcendència.

De l'època romana també n'hi ha indicis de la seua existència com ho demostra un cap de bou que es van trobar prop de l'anomenat *Molí de la Cova*.

Els començaments d'aquesta vila molt bé podrien ésser molt a prop del que avui nomenem el *mont del Castellet* ja que al seu voltant es troben les cases més velles del poble, per aquest motiu tota aquesta agrupació de cases, situades en terra més costerosa reben el nom del *Castell*.

A partir del segle VIII amb l'entrada dels àrabs a València es notará el seu paper en la geografia torisana y dels voltants puix el residu principal que encara es conserva són les runes de l'esmentat *Castellet*, junt amb ell, s'alcen altres castells i torres que van marcar el que era *la Vall* d'Alcalà, allò que més avant seria la comarca natural de *la Vall dels Alcalans*. Segons l'historiador Andrés Piles aquesta vall s'estenia des del *Barranc de Seda*, —*barranc que marca el límit entre el terme Toris i el de Bunyo— fins a Carlet, i tenia els castells de Carlet, avui enderrocat, el de Real de Montroi i el de Serra (antiga població situada al Castellet de Toris ja desapareguda), a més de les torres de Cortixelles (ara pedania de Toris), Montroi, Alfarb, Carlet i Alginet, sobre els quals es feien senyals.*

Els àrabs s'assentaren formant grups en diversos llocs del terme, no solament en la part alta del *Castellet*, tot i que era un dels punts estratègics, sinó en partides com ara ho són: *Fondos, el Ràfol, Serra, la Carència, i Cortixelles* on es dedicaven al conreu del raïm per a l'obtenció de panses i vi.

Quan apleguem al segle XIII, època de la reconquesta, aquestes viles se sotmeteren al rei Jaume I, i la vila de Toris, sota el títol d'Alqueria, va ésser donada pel rei a Gombau d'Entença el 24 d'abril de 1238. Finalment, en una sèrie de successions, el poble passà en mans d'altres senyors fins a l'extinció dels senyorius en el segle XVIII.

En la present comunicació m'he proposat presentar una sèrie d'anotacions i comentaris sobre tretze dels topònims més antics de la vila, encara que la documentació arxivística en què m'he basada reflectisca l'aparició dels topònims a partir de la segona meitat del segle XVI.

El fet de centrar-me, en gran part, en la informació que aportaren els arxius del poble, era un propòsit personal per tal de conèixer la seua situació, a hores d'ara, en qüestió de documents i treballs d'investigació. He d'avançar que són escassos els mitjans d'informació històrica i filològica fiables puix s'ha hagut de recórrer en diverses ocasions a llegendes, de

les quals no ens podem fiar perquè no hi ha documentació, o a particulars que elaboren treballs sobre el poble com una dedicació a nivell personal. Amb tot açò no pretenc desacreditar-los, tot el contrari, ja que ha estat gran el seu ajud.

2. Explicació dels codis

1. Es referirà a la pronunciació fonètica del topònim a la vila de Torís.
2. On constatarem el segle o l'any concret en què apareix per primera vegada el topònim.
3. La temàtica, és a dir, si parlem d'una partida, d'una masia, d'un mont, etc.
4. Hi figuraran totes les variants formals que hem trobat.
5. Convivència del topònim amb altres denominacions que el designen.
6. Etimologia i comentari lingüístic.

3. Estudi dels topònims

CALABARRA

1. /kalabárra/
2. La primera documentació trobada pertany a un llibre de comptes de l'arxiu municipal de Torís de la primera meitat del segle XVIII, concretament de l'any 1719.
3. "Masia de Calabarra".
6. Topònim d'origen àrab *qal`a(t) 'l-barr* que significa "castell dels afores". També podria venir, segons Joan Coromines (O.C. vol. I, p.179, a15) de la variant etimològica de l'àrab: *qal`a barríya* "castell forà", ja que l'accent s'anticipa en àrab vulgar quan la síl·laba penúltima és llarga o tancada.

Es creu que *Calabarra* era un castell ocupat pels àrabs quan dominaven Al-Andalus. Posteriorment, en l'Edat Mitjana va servir de mas per a una família de la noblesa, de cognom Trènor, la qual fou propietària de nombroses fanecades de terres que encara avui es conserven, tot i que romanen dividides i pertanyen a diferents propietaris.

CAMPILLO (El)

1. /kampílllo/
2. El primer document que hem trobat és d'un llibre de comptes de l'arxiu municipal de la vila de l'any 1728.
3. Partida.
6. El topònim *Campillo* deriva de *camp*, del llatí *CAMPUS* "plana", "planura", "terra extensa fora del poblat", al qual se li ha afegit el sufix de caràcter diminutiu -*ELLUM*, d'ací *Campillo*. Els sufixos -*ello/iello* < *ELLUM*, és un sufix que ha creat algunes paraules que Coromines va explicar com a mossarabismes, però que Emili Casanova, en un article sota el títol *Què té el valencià d'aragonés?* explica que el sufix és d'origen aragonés i que els catalanoparlants adaptaven eliminant el diftong i fent -*ello/-illo*, o fins i tot eliminant la vocal final que resultaria: *campell*.

CARÈNCIA (La)

1. /karènsia/
2. Malgrat la transcendència històrica del "Mont de la Carència", a Torís el primer document que hem trobat ha estat de l'any 1810 en un llibre d'imposts de l'Ajuntament.
3. Mont.

6. Tradicionalment, hom s'ha recolzat en l'etimologia àrab que Sanchis Guarner va proposar per al nostre topònim. D'acord amb les seues hipòtesis, el mot hauria de provenir de *Kanisa* (*Kanisiya*), terme amb què els àrabs designaven les esglésies cristianes. El problema el trobem a l'hora d'explicar el procés d'evolució de *Kanisa* a *Carència*. Sanchis i Miquel Tarradell en *Història del País Valencià*, vol. 1, ens mostren diversos topònims que han evolucionat d'aquesta paraula aràbiga: *Alquenènsia* (Alzira), *Canassia* (Alacant), *Alcanissia* (Murla), *Canissis* (la Romana) y, finalment, també esmenten el nostre mont: «Carència, despoblat de Torís a la vall d'Alcalà». D'aquest llistat, hi ha un paral·lelisme entre el nostre topònim i el d'Alzira: l'*Alquenènsia*. La variació resulta pràcticament la mateixa en ambdues i, potser que *Carència* s'haja produït per una dissimilació de nasals.

Joan Coromines (O.C., vol. 1, p.94) també parteix del mot àrab per explicar una alqueria que donava nom a les platges de Son Bou (Alaior, Menorca), on l'any 1951 es descobrí una basílica paleocristiana dels segles V-VII anomenada *Sa Canessia*. Segons ell, *Canessia*, en llengua aràbiga *Kanisia*, significa “església”. Coromines ens aporta més informació lingüística; i així, explica que l'origen aràbic d'aquest nom és conegut, però els detalls no són, tots, coneguts. Interessa veure quins noms afins existeixen en el nostre territori de llengua catalana i observa que apareix el nom més sovint amb accent esdrúixol. Dins d'aquest plantejament hi ha dues subdivisions, una amb *e* tònica i l'altra amb *i*. La primera és la que ens interessa. Amb *e* tònica assenyala el topònim *Canèssia* (Lorxa), el qual també presentaria un cert paral·lelisme amb el nostre seguint el mateix procés de dissimilació de nasals fins arribar a *Carència* com ha ocorregut amb l'*Alquenènsia* d'Alzira.

Ara bé, mentre no es trobe un document que ho justifique no podem afirmar que el topònim vinga de *Kanisia*.

CORTITXELLES

1. /kortitxélles/
2. Primer document trobat en un llibre de comptes de l'Arxiu municipal de Torís de la primera meitat del segle XVIII, de l'any 1734.
3. “Masia de Cortitxelles”.
4. Cortitxells.
6. El mot ve de CORTICELLAS, diminutiu del llatí vulgar, de CORS, CORTIS “recinte, corral” amb conservació de -ice- del mossàrab. D'una banda, en l'*Onomasticon Cataloniae* trobem el topònim en l'entrada de CORTISSELLES.; de l'altra banda, en el DECat apareix dins de CORT. El DCVB d'AlcMoll (v.3, p.617) confirma que és el nom d'una masia del terme de Torís, que probablement vinga d'una forma llatina *CORTICELLAS, diminutiu de CORTE “corral” amb l'evolució de C+e, i > C, freqüent en el mossàrab valencià.

Cortitxelles significa “corral, estable o tancat del bestiar”. A poc a poc, el mot va generalitzar el seu significat fins a designar “domini rural” i “casa rústica senyorial”. Un veí de la vila ens ha prestat uns papers redactats per mossén Andreu Monzó i Nogués,

vicari de Torís durant els anys 1931-1941.¹ Segons ell, hom ha parlat que a Cortixelles va pertànyer un indret anomenat *La Torreta*, informació que podria justificar-nos la significació del mot.

Actualment, *Cortixelles* ha esdevingut una pedania del poble on encara viuen algunes famílies.

FALLERETA (La)

1. /falleréta/
2. La primera documentació és de l'any 1574, localitzada a l'arxiu de l'església parroquial de Torís.
3. "Masia de la Fallareta"
4. Fallereta
6. No hem pogut atribuir al topònim una etimologia a partir de *Fallareta* -que resulta ésser el nom fins a les darreries dels segle XX-, sinó que hem hagut de recórrer a una hipòtesi. Veure si el mot és producte d'una metàtesi entre altres conjectures que no exposarem ací. De *fallareta*, tot i aplicant aquest fenomen lingüístic, ens eixirien dues opcions: *faralleta* i *fatarella*. Quant a la primera, no trobarem cap rastre sobre el terme. Respecte a la segona, menys probable en un principi ja que resultava una metàtesi més rebuscada, la recollirem a l'*Onomasticon Cataloniae*, (vol. IV, p.196, b52). Segons Coromines: «s'hi podria potser relacionar "amb Fatarella" bo i essent incert en el detall de la forma: "La Fallareta", partida de terra alta i seca en el terme de Torís: caldria, en efecte, suposar-hi una forta metàtesi». Per tant, hem recorregut al topònim *Fatarella* per tal d'esbrinar la possible etimologia de la partida, tot i seguint, de nou, Coromines.

El mestre afirma rotundament que és d'origen àrab i, a més, format amb l'anomenat "superlatiu islàmic" en -ella, -illa, -el, de ponderació, pronunciats en àrab *él-Lah* i *íl-Läh*. L'etimologia seria: *Al-hattar(a) él-Lah* "la divina sènia, l'alfatara salvadora". L'arabisme *alfatara* rep el significat d'"enginy per elevar l'aigua del subsòl en les terres de secà"; *alfatarella*, doncs, expressa el mateix si bé, però, d'una manera superlativa pel sufix que l'acompanya.

Centrant-nos en el nostre topònim, *Fallareta*, podem confirmar que se situa en un planura entre el barranc de "la Fallereta" i el riu de la població, i el sistema amb el qual es conreen les terres és el de regadiu.² Per tant, no ens hauria d'estranyar que les

¹ Es tracta d'un petit treball que realitzà essent rector d'Albalat dels Tarongers a l'hora que arxiver de la Parròquia del Protomàrtir Sant Esteve de València. També se li va assignar el càrrec de Director del Centre de Cultura de València i Comissari local d'excavacions arqueològiques per part del Ministeri de Construcció pública.

² El vicari de Torís, entre els anys 1931-1941, en el seu modest treball, va fer ús d'un document del segle XVIII -que pertanyia a la família Vergés, propietària de la masia de *la Fallereta* entre la segona meitat del segle XVIII (1847) i finals del XIX- que mostra l'existència de terres d'horta. Ens referim a una clàusula de la participació que els anteriors hereters de la masia feren als seus fills el 15 de juliol de 1731 en la qual es deia: «Otrosi: Declaramos recaher en esta herencia una heredad llamada la Fallereta, que serán unos cien jornales de tierra huerta (...) con una casa de habitación y su corral de ganado (...) que linda por una parte con el Barranco de Fondos, acequia en medio por tres parte, con el río Buñol».

característiques físiques de la zona ens donen raons per suposar la possible etimologia. Tampoc no hauríem de descartar el sentit de “falla, foguera”; falletes que podrien fer-se en els castells o en llocs d’estratègia entre els pobles de la *Vall del Alcalans*, tal i com hem comentat darrerament. O simplement, fogueretes utilitzades per posar les terres en saó.

FONDOS

1. /fóndos/

2. El primer document forma part de l’arxiu parroquial de Torís, trobat en l’anomenat *Quinque Libri* en l’any 1564.

3. Partida

4. La partida que analitzem ve del llatí *FUNDUS*, que en llatí de l’Edat d’Or apareix declinat com a masculí, però en l’època imperial tardana es convertí en un mot neutre, declinat *FUNDUS*, acusatiu *FUNDUS*; per això, en català la -s es conservà esdevenint: *fons*, la qual cosa ens ve a dir que “fondo” és un resultat estrany a la fonètica històrica catalana. El primer document que he trobat sobre aquesta partida pertany al segle XVI, concretament l’any 1564, i ja apareix documentat com a *Fondos*. Segons Coromines en el *DECat*, *fondo*, -a sorgeix tardanament i fins al segle XV no comença a guanyar terreny. Arriba a la conclusió que és un mossarabisme i ja es documenta des d’antic. El XV és l’època en què, en la direcció de la llengua, els termes s’han invertit, en el que Badia anomena “eix Barcelona-València”; i és València la qual assoleix una posició més conspícua.

No obstant això, pel coneixement històric i documental de la partida, sembla ésser que el nostre *Fondos* no procedeix del significat de fons, profunditat, puix que no trobem aquesta característica geogràfica; en tot cas, procediria del *fundos* romànic que equival a “mas” o “masia” (Commeleran y Gómez, 1912); és a dir, posseeix el sentit de “propietat”. Sabem que l’actual “partida de Fondos” és el reducte d’una antiga vila datada dels temps de la romanització ja que es trobaren restes procedents del període romànic, segons les dades proporcionades per un veí de Torís i que recull mossén Andreu Monzó en el seu treball.

MARJAL (La)

1. /martxál/

2. El document més antic és de l’any 1554, trobat a l’arxiu de l’església parroquial.

3. Partida

6. *Marjal* ve de l’àrab *marg*. En els documents dels anys 1564 i 1810 trobem *almarjal*. Sembla que s’havia fossilitzat l’article àrab *al-* amb el substantiu també d’arrel àrbiga: *marjal*. Joan Coromines en el *DECat*, vol.V, b5, p.491, es pregunta d’on ix el sufix -al «No és gens convincent que d’un mot purament àrabic es creés un derivat amb el sufix» En el canvi de *marg* en *marjal* pogué influir la freqüència de combinacions com *Marjalena* o *Marjaliza*. Coromines apunta que també pogué ajudar la coincidència amb un altre arabisme andalús *marjal*, el qual posseeix el significat de mesura agrària de cinc àrees. No té res a veure etimològicament amb el mot que estudiem ja que deriva d’una altra arrel àrbiga: *r-g-*, hem de saber que la llengua àrab es forma per radicals, normalment de tres consonants.

Des del punt de vista toponímic, la nostra partida *marjal* fa referència al terreny aigualós de la zona, podem observar-ho en el llibre padró de 1770 (Arxiu municipal de Torís), hom parla de les «pantanoses terres de la Marchal, seques ara, que són el cap del Barranc francés».

PATROSELLA (La).

1. /patrosélla/
2. Trobem l'esmentada partida per primera vegada, en els arxius del poble, en el segle XVIII en l'Inventari de terres de l'Església.
3. Partida
4. Patrusella, patusella.
6. Es tracta d'un derivat purament romànic PETROSUS "pedregós", en forma diminutiva. Probablement d'una forma llatina PATROSELLA, amb trets mossàrabs evidents com ara el manteniment de -t-, que hauria d'haver evolucionat a -d- en català. En canvi, es conserva del llatí romànic la pronúncia llatina C+e, i que, d'acord amb les regles del mossàrab, hauria d'haver presentat el resultat tx (s) palatal, segons Sanchis Guarner, *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquesta*, p.123-126.

En aquest mateix manual he trobat un possible *homòleg mallorquí* del nostre terme. L'alqueria escrita *Petruxella* en el Repartiment de Mallorca, que els reconqueridors catalanitzaren en *Pedruixella*.

Pel que al nostre topònim respecta el terme ha sofert una gran quantitat de variacions respecte a la resta de topònims estudiats. En el segle XVI, vegem escrit en l'Inventari de terres de l'Església: *Patrocella* i, en l'Arxiu municipal de Torís, en l'any 1758 *Potrosella*, i en diferent grafia 1766 i 1798 *Potrocella*; l'any següent, 1799, *Botrocella*; i, finalment, l'any 1864 tornem a veure *Patrocella*.

Al llarg del segle XX, també han estat diverses les variacions fonètiques com bé hem enunciat darrerament. Hi ha oscil·lacions entre *Patrosella*, *Patrusella* o *Patusella*, tot i això, el mot sembla decantar-se per una forma *Patrusella*, segons les enquestes orals realitzades. La o àtona es neutralitza en u com molts altres exemples lèxics del valencià: *bullit*>*bullit*, *cosir*>*cusir*.

RACÓ (El)

1. /rrincó/
2. El document més antic que es conserva a la vila l'he trobat a l'arxiu de l'església; és de l'any 1564 sota la forma catalana *Racó*. És a partir de les primeries del segle XVIII quan comença a estendre's el mot en castellà als documents i, consegüentment, a la parla.
3. Partida.
6. La -i- de *rincón* es deu a una alteració moderna. Coromines i Pascual en el DCECH, vol. IV, afegeix exemples del tipus de NEC UNUS> *nenguno* per *ninguno* o *pingar* per *PENDICARE*, i *rencón* pot tenir, respecte a *rancón*, la mateixa relació que *rencor* per *rancor*, *rezón* per *razón* o *rebaño* per *rabaño*.

Respecte a la variant amb propagació de la nasal, el castellà tendí a generalitzar-la ben aviat, al principi, però, amb vocal *a* o *e* en la primera síl·laba. Berceo ja hi escriu *rancón* i *rencón*.